

„Mindennapi kenyerünket add meg nekünk ma ...”

*Kolozsvári ispotály-számadások I.
A Szentlélek ispotály számadáskönyvei
1601–1650. A számadások szövegét
közléteszi Márton Tünde és Mihály Ágnes;
a kötetet szerkesztette és a mutatókat
készítette Flóra Ágnes; a bevezetőt írta
Rüsz-Fogarasi Enikő. Transylvania
Emlékeiért Tudományos Egyesület,
Budapest, 2006. 304 old.*

Az ispotályok mint a városi vallási élet és szegénygondozás tipikus képviselői fokozatosan hódítottak teret a Kárpát-medencében. Az intézménytípus első képviselői a 12. század végétől mutathatók ki, elsősorban püspöki székhelyeken, de hálózatuk csak a 15. század végére teljesedett ki. A középkor végéig jelen tudásunk szerint 92 településen 128 ispotály létesült (a bevezető tanulmány 11. oldalán szereplő „több mint 1000” kitétel nyilván sajtóhiba), de a források nagy mértékű pusztulása miatt szinte lehetetlen megállapítani, közülük hány működött egy időben, mint ahogy arról sincsenek biztos adataink, hogy hány ispotály működött folyamatosan a hódoltság, illetve a reformáció időszakában.¹ Erdély ennek a fejlődésnek

integráns része volt, ahol a későbbi Partium területét nem számítva 21 ispotály létesült a középkor folyamán. Ezek többsége a fejedelemesség korában is tovább működött, bár néhány esetben patrocínium-változásról vagy új alapításokról is szó lehetett.²

Az imént idézett számok azt is jelzik, hogy a legtöbb településen egyetlen ispotály létesült, csak tizenöt városban volt kettő, és mindössze nyolcban kettőnél több. Kolozsvár a maga három intézményével: a Szt. Erzsébet, a Szentlélek és a Szt. Jób ispotállal ebbe az exkluzív csoportba tartozott. Ugyanennyivel rendelkezett Esztergom, Székesfehérvár, Nagyvárad, Zágráb, Kassa és Körmöcbánya; ezeket a városokat csak Buda múlta felül a maga négy vagy öt ispotályával. A kolozsvári ispotályok kora-újkori forrásanyagának közreadására jött létre az ún. ispotályos program Rüsz-Fogarasi Enikőnek, a kolozsvári Babeş–Bolyai Tudományegyetem docensének vezetésével. Ő jegyzi a kötet bevezetőjét, amely röviden összefoglalja a kolozsvári ispotályok középkori és kora-újkori történetére vonatkozó legfontosabb adatokat. Áttekinti az ispotályok javára tett főbb adományokat és végrendeleti hagyatékokat, az 1332-es első adattól a 17. század közepéig. Ezek szerint a három intézmény közül a legkorábbi és legnagyobb vagyonnal rendelkező a Szt. Erzsébet ispotály volt, amely a Szamos túlszéljén, a hídon túl fekvő Hídelve külvárosban kapott helyet. A második intézmény, amely a Szentlélek titulust viselte, és a magyar külváros-

¹ Lásd: Kubinyi András: *Ispotályok és városfejlődés a késő középkori Magyarországon*. In: Várak, templomok, ispotályok. Tanulmányok a magyar középkorról (Analecta Mediaevalia 2) Piliscsaba, 2004. 187–195; de Cevins, Marie-Madeleine: *A szegények és a betegek gondozása a középkor végi magyar városokban*. Korall, 12. (2003) 47–74. Részletesebb áttekintés található a következő cikkben: Majorossy, Judit – Szende, Katalin: *Hospitals in Medieval and Early Modern Hungary*. In: *Europäisches Spitalwesen. Institutionelle Fürsorge in Mittelalter und Früher Neuzeit*. Mitteilungen des Instituts für Österreichische Geschichtsforschung, Ergänzungsband 51. Hrsg. Martin Scheutz – Andrea Sommerlechner – Herwig Weigl – Alfred Stefan

Weiß. Wien–München, 2007, 409–454. Az idézett számadatok ez utóbbi tanulmányból valók.

² Rüsz-Fogarasi, Enikő: *Transylvanian Hospitals in the Early Modern Period*. Mitteilungen des Instituts für Österreichische Geschichtsforschung, 115. (2007) Nr. 3–4., 290–311.

ban helyezkedett el, a Szt. Péter templom közelében, az 1430-as években tűnik fel a forrásokban, és ahogyan a kötetben közzétett dokumentumok is igazolják, a 17. század folyamán is végig használatban volt. A szerző már hasznosítani tudta Benkő Elek közelmúltban megjelent könyvét, amely a Magyar utcában napvilágra került régészeti leletanyag kapcsán összefoglalta ezen városrész középkori településtörténetét.³ Ő hívta fel elsőként a figyelmet a korábban ismeretlen harmadik, Szt. Jób titulusú ispotályra. Ez a patrocínium, amely egyedül itt fordul elő ispotály titulusaként a magyar anyagban, különösen találó volt, mert ez a rövid életű intézmény, amelyre vonatkozóan az 1530-as évektől 1565-ig vannak adatok, egyebek mellett a francia betegségben szenvedők számára nyújtott menedéket.

A 14. század végétől országosan megfigyelhető, hogy a városok vezetése egyre inkább bekapcsolódott az ispotályok fenntartásába. Ez természetesen nem azt jelentette, hogy az ispotályok megszűntek volna egyházi intézményként működni: továbbra is használták kápolnáikat, és papokat is alkalmaztak a lakók lelki gondozására. A kegyúri jogokat azonban ezek felett is a városok gyakorolták, amelynek fejében gondoskodniuk kellett az adott intézmény teljes körű működtetéséről. A kolozsvári Szentlélek ispotály is ebbe a sorba illeszkedik. Éppen ennek, azaz a városi igazgatás szoros és széles körű ellenőrzésének köszönhető, hogy olyan részletes kimutatások készültek az ispotály bevételeiről és kiadásairól, mint amilyeneket a kötetben olvashatunk.

A kötet derekas részét a Szentlélek ispotály 17. század első feléből fennmaradt elszámolásainak teljes szövegű közreadása teszi ki. A közölt források két fő csoportra oszthatók. Az elsőbe az ispotálymesterek számadáskönyvei tartoznak, összesen 14 darab, amelyek a legaprólékosabb részletes-

séggel jegyezték fel minden egyes bevételi vagy kiadási tételt, és így évente akár a húsz nyomtatott oldalnyi terjedelmet is elérik. A második csoport az ún. parciális (részleges) számadásokból áll, amelyek az előző csoport egyoldalú kivonatának tekinthetők, és csak a főbb könyvelési tételeket és azok összegét tartalmazzák. Ezek forrásértéke nyilvánvalóan jóval csekélyebb, mégis hiánypótló szerepet töltenek be azokra az évekre vonatkozóan, amelyekről a részletesebb kimutatások nem maradtak fenn. Parciális számadásokkal a számba jöhető ötven esztendőből negyvenegyben rendelkezünk, és mindössze öt olyan év van, amikor egyik fajta számadás sincs meg. A számadások eredetije a Gyulafehérvári Állami Levéltárban található, míg a kolozsvári levéltár másolati mikrofilm-tekercsekkel rendelkezik. Ez utóbbiak alapján készült a kiadás.

Ahogyan a kiadási elveket bemutató rövid rész (19–20. old.) jelzi, a szövegek közreadói nem törekedtek a teljes betűhűsége, hanem az írásmód óvatos modernizálása mellett döntöttek. Véleményem szerint ez a megoldás, amely széles körben elterjedt a kora-újkorai magyar nyelvű szövegek kiadásában, nagyban megkönnyíti azok dolgát, akik a forrásokban rejlő páratlanul gazdag információ-anyagot szeretnék kiaknázni – egyedül a nyelvészek kényszerülnek továbbra is megnézni az eredeti szövegeket, ha a magyar nyelv korabeli állapotát kívánják tanulmányozni. A közreadásban három fiatal és lelkes kolozsvári magyar történész működött együtt: Flóra Ágnes, Márton Tünde és Mihály Ágnes, a fent említett Rüszt-Fogarasi Enikő vezetésével. Saját kutatásaikban mindhárman Erdély 16–17. századi társadalom- és várostörténetével foglalkoznak, így alapos forrásismerettel rendelkeznek ebből a korszakból. A közreműködők reményei szerint, amire a sorozat címében álló I. szám is utal, ezt a kötetet továbbiak fogják követni, részben a Szentlélek ispotály anyagából, részben a Szent Erzsébet ispotály dokumentumaiból. Ez utóbbiak, amelyek a mai napig a katólikus egyház birtokában vannak, állítólag

³ Benkő Elek, *Kolozsvár magyar külvárosa a középkorban*. Kolozsvár, 2004. 46–51. (Erdélyi Tudományos Füzetek 248).

még bőségebbek, mint az itt közreadott források.

Egy ismertetés nem térhet ki a közölt anyag minden részletére. A gazdaságtörténettől a néprajzig tudományágak egész sora számára hordoz máshonnan össze nem gyűjthető információt ez az irategyüttes, amelyet a szöveg alapos gondozása és szinte mindenre kiterjedő mutatózása segítségével a felhasználók számára még könnyebben követhetővé tettek. Csak néhány olyan elemet szeretnék kiemelni, amelyek különösen könnyen további, elmélyültebb elemzésre csábíthatják a kutatót. Mindenekelőtt a dokumentumok alapján a teljes időszakra vonatkozóan követhetjük az ispotályban gondozott személyek számát, amely a legtöbb ispotálynál nagyon nehezen határozható meg. A Szentlélek ispotály esetében a kenyerek száma adja kezünkbe a kulcsot: a hente elszámolt élelmiszeradagokban minden bentlakó heti egy vekni kenyérre volt jogosult (ennek súlyát sajnos nem ismerjük – valószínűleg szabványméretekéről volt szó). Az eredmény sokakat meglephet: a legmagasabb előforduló szám tíz (1603-ban), de az átlag hat vagy hét körül lehet, és voltak olyan évek is, különösen az 1640-et követő évtizedben, amikor csak négy vagy öt, sőt néha csak két gondozottja volt az ispotálynak. Ezek a számok jóval alatta maradnak a Felső-Magyarországról a 15. századi forrásokból ismert létszámnak, ami kisebb helyeken 12, nagyobb városokban, például Pozsonyban 20 körüli gondozottat jelentett. A legtöbb esetben a bentlakók nevét, társadalmi állását vagy egyéb jellemzőit nem jegyezték fel a kolozsvári számadások, de az alapos olvasó azért néhány utalással találkozhat.

A kenyerek a gondozottak étrendjének fontos részét tették ki; ehhez hús (leggyakrabban tehén vagy bak), szalonna, kása, az ispotály saját kertjéből vagy a piacról friss vagy szárított gyümölcs, sőt esetenként vaj is járult. A 17. század első évtizedeiben az ételek hetenkénti elkészítésének gyakorlatát

is feljegyezték, míg a későbbiekben csak a húsról szánt heti összegeket adják meg – ez valószínűleg nem az étkezési, hanem a könyvelési szokások változását jelenti csak. Mindenesetre az étkezés története iránt érdeklődők, akiknek figyelme eddig főleg a korszak nemesi konyháira összpontosult,⁴ értékes „kontrasztanyagot” találhatnak az itt közreadott számadásokban.

A Szentlélek ispotály gazdálkodása szempontjából az étkezésre fordított költségek a kiadásoknak csak az egyik, és általában nem a legnagyobb részét tették ki. Néhány alkalommal pár dénárt költöttek a szegények felruházására és ágyneműjére, és a vizsgált időszakban összesen három esetben az ispotályban elhunyt nincstelenek temetésének árát is az intézmény költségvetéséből fedezték. Sokkal komolyabb tételeket jelentettek az ispotály épületének és létesítményeinek fenntartására fordított pénzeszegek. Ezek közé tartozott a sütőházak javítása és személyzetük fizetése, az ispotály szőlőinek megműveltetése, továbbá a fejedelmek által az ispotály számára kiutalt sókocka kivágatása és elszállítása a désaknai vagy székaknai sóbányákból. Ezeket a jelentős kiadásokat azonban általában ellensúlyozták az ezen befektetések nyomán megszerzhető jövedelmek.

A legkomolyabb jövedelmi forrás az évi 1000 kósó járandóság volt, amit az ispotály maga értékesíthetett. Az eladott mennyiség évenként jelentős fluktuációt mutat, ez tükrözheti a gazdaság felívelését vagy hanyatlását, de más okokra is visszavezethető lehet. Az ispotály birtokain termelt bor és gabona eladása is hozott bevételt, ez azonban jelentős munka-befektetéssel is járt. Néhány évben a szőlőkben végzett munkát napi részletességgel is feljegyezték, kitűnő adatokat nyújtva ezzel az agrártörténet szá-

⁴ Lásd: Benda Borbála: *Étkezési szokások 17. századi főúri udvarokban Magyarországon*. Doktori disszertáció, ELTE, Budapest, 2004, <http://archivum.piar.hu/batthyany/benda/doktori-disszertacio.pdf>

mára. Egyes esetekben az ispotály lakóit is kiküldték a földekre dolgozni. A legérdekesebb, a kolozsvári ispotályra jellemző sajátos bevételi forrás az intézmény tulajdonában levő és általa működtetett sütőház volt. Az egyik az Óvár városnegyedében állt, a másik a Király utcában, ez utóbbit 1559-ben hagyták végrendeletileg a Szentlélek és Szt. Jób ispotályokra (később, 1631-ben elcserélték a Medián, azaz a Középső utcában levő másik sütőházra). Ezek a sütőházak úgy működtek, hogy az emberek, akik a kenyértésztájukat az ott lévő kemencébe vitték kisüttetni, egy bizonyos mennyiséget a sütés díjaképpen kötelesek voltak otthagyni, amit „vámkenyér”-nek hívtak. Ez elsősorban az ispotály szegényeinek ellátására szolgált, a fennmaradó mennyiséget pedig eladták. További jövedelmek származtak szántóföldek vagy erdőrészek bérbeadásából, gyümölcsárúsításból és más üzleti tevékenységből; néhány esztendőben pedig végrendeleti hagyatékokból is kaptak bizonyos összegeket.

Néhány év számadásainak végigolvasása után olyan kép bontakozik ki, amely szerint a városvezetés az ispotályt úgy működtette, mint egy városi majorságot; más szóval mint a város egyik vállalkozását. Ez megerősíti Majorossy Juditnak a nyugati országrészben fekvő két királyi városnak, Pozsonynak és Sopronnak az ispotály-számadásai alapján levont következtetését.⁵ Ezek a kolozsváriaknál korábbi, de velük tematikusan összevethető források arról tanúskodnak, hogy az ispotályok működtetésében a jövedelmezőség korántsem volt másodlagos szempont a felebaráti szeretet gyakorlása mellett. A Szentlélek ispotály évenkénti pozitív vagy negatív egyenlegének alapos

elemzése és az általános erdélyi helyzettel való összevetése a gazdaságtörténeti kutatás számára jelent további megoldandó feladatot.

Figyelmet érdemel az ispotály gazdálkodásának igen alapos, sokszor a kicsinyesség határát súroló ellenőrzése, amelyet a városi sáfárpolgárok végeztek. Megjegyzéseiket, amelyeket a szövegek kiadói következetesen dőlt betűs szedéssel jeleztek, bármelyik mai pénzügyi ellenőr megirigyelhetné. Szigorú szavakkal (olykor latin–magyar keveréknnyelven) illették az ispotálymestert, ha valamelyik kiadást nem találták megalapozottnak, vagy valaminek a vételárát sokallották, például „Az hús és az kenyér sok, mert csak ketten voltak az szegények.” „Nem adtál!” „Fogd másutt!” (51–53. old.); „Nota igen drága, non capta” (60. old.) „Minek vöted?” (78. old.). Ellenőrizték a bevételek és kiadások összesítését is, a megvásárolt tartós felszerelési tárgyakat (például a sütőházak berendezését) pedig bejegyeztették a város számadásaiba. Mindez a közpénzekkel és ezen keresztül a közjával való féltő törődést mutatja, ami minden bizonnyal a „kinccses Kolozsvár” 17. századi gazdasági felvirágzásának egyik kulcsa volt.

A kolozsvári ispotály-számadások számos más tudományág mellett – talán nem várt módon – a népi építészet kutatásához is igen izgalmas adatokkal szolgálnak. Megtudhatjuk például, hogy a sütőházak kemencéjének megújításához kétféle agyagot hozattak: kéket és sárgát, a boltozat megépítéséhez pedig téglákat. A sütőházak kapcsán több alkalommal is részletekbe menő kimutatást találunk sövénykerítések és paticsfalak elkészítéséről, mind az anyagszükségletet, mind a munkafolyamatokat és az értük járó fizetséget illetően. Mindez a város építészeti arculatáról is árulkodó képet ad, hiszen mindkét ily módon kijavított épület a fallal körülvett belvárosban helyezkedett el.

Az ispotályok szempontjából szóba jöhető kutatási témák közül egyetlen van, amelyhez semmiféle adatot nem találunk a közölt forrásokban, ez pedig az orvostörté-

⁵ Majorossy Judit: *A város közepén, a társadalom peremén. A szegények helye a középkori Sopron életében*. Soproni Szemle, 57. (2003) 216–233.; *Eadem, unsere arme leute ... Hospitals and the Poor in Late Medieval Bratislava*. Chronica [Szeged], 4. (2004) 41–56.

net. Ez az ispotály, mint minden hasonló intézmény ebben a korban, nem gyógyításra szolgált, hanem a szegény vagy magukat el látni nem tudó városiakok menhelyéül. Habár a lakók egy része nyilván beteg is volt, mert meghaltak az ispotályban, a szám adások semmilyen gyógyszerekkel, orvosokkal vagy ápolással kapcsolatos tételt nem tartalmaztak, holott ebben az időben már több jeles orvos is működött Kolozsvárott. Az egyetlen, különleges gondoskodásra utaló tétel az, amikor 1642-ben az egyik városi ház kapujában egy szoptató asszonyt találtak két beteg csecsemővel, és a városi tanács arra utasította az ispotálymestert, hogy vegye fel mindhármukat, és melléjük egy asszonyt, aki külön gondjukat viselte. Mindezek ellenére az anya három hét múlva saját elhatározásából elhagyta az ispotályt (178. old.).

Mivel a kiadott források kivétel nélkül magyarul íródtak, a bennük levő gazdag információhalmazt egyelőre csak magyarul tudó történészek hasznosíthatják. Ezért az ő feladatuk lesz – Erdélyben és a Kárpát-medence más részeiben is –, hogy részletes elemzéseken keresztül hozzáférhetővé tegyék ezt az izgalmas anyagot a nemzetközi tudományosság számára is. A társadalmi gondoskodással és annak intézményrendszerével kapcsolatos kutatások jelenlegi gyors felfutását látva biztosak lehetünk benne, hogy meglenne az igény a jól használható összehasonlító vizsgálatokra a korai Európa ebből a nem túl könnyen megközelíthető szegletéből is.

SZENDE KATALIN